

واکاوی آسیب‌های فضای کسب‌وکار در استان یزد

نگین فلاح حقیقی*^۱

نگار ارمغان^۱

مسعود بیژنی^۲

چکیده

پژوهش کیفی حاضر با هدف واکاوی آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد صورت گرفته است. برای گردآوری داده‌های پژوهش از مصاحبه نیمه‌ساختارمند استفاده شد. جامعه آماری پژوهش شامل خبرگان، سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیران استان یزد بودند که با روش نمونه‌گیری هدفمند، ۴۵ نفر از آنان انتخاب شدند و مورد مصاحبه عمیق و اکتشافی قرار گرفتند. فرایند گردآوری اطلاعات تا سطح اشباع نظری ادامه یافت. در نتیجه اجرای فرایندهای کدگذاری، یافته‌های پژوهش در قالب آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری، علل فراهم‌کننده این آسیب‌ها، پیامدهای وجود آسیب‌های شناسایی شده و راهکارهای ارائه‌شده به‌منظور کاهش آسیب‌های موجود ارائه شدند.

کلمات کلیدی:

فضای کسب‌وکار، سرمایه‌گذاری، آسیب، یزد.

۱. عضو هیئت‌علمی، پژوهشکده مطالعات فناوری‌های نوین، سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران.

* نویسنده عهده‌دار مکاتبات: nfallah@irost.ir

۲. عضو هیئت‌علمی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

مقدمه

بسترسازی برای ایجاد فضای مناسب کسب و کار در هر کشور، یکی از عوامل مهم در ایجاد اشتغال، رشد سرمایه‌گذاری‌ها، رونق و رشد اقتصادی و در نهایت افزایش رفاه مردم است. پرواضح است که سرمایه‌گذاران و کارآفرینان در محیطی تمایل به فعالیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری دارند که حداقل از لحاظ ثبات و امنیت خصوصاً امنیت حقوق مالکیت، تأمین شده باشد. این در حالی است که ایجاد چنین فضایی نیازمند شرایط و مؤلفه‌های متعدد است.

واژه فضای کسب و کار در دهه‌های اخیر به‌عنوان یکی از کلیدواژه‌های مهم در اقتصاد کلان مطرح شده و صاحب‌نظران کوشیده‌اند این مفهوم را با دقت و حساسیت بیشتری مورد توجه قرار دهند (شیرکوند، ۱۳۹۰). فضای کسب و کار، عوامل مؤثر در عملکرد واحدهای اقتصادی (مانند کیفیت دستگاه‌های حاکمیتی، ثبات قوانین و مقررات و کیفیت زیرساخت‌ها) است که تغییر دادن آن‌ها فراتر از اختیارات و قدرت مدیران بنگاه‌های اقتصادی است (میدری و همکاران، ۱۳۹۲). مجموعه عواملی که بر عملکرد بنگاه تأثیر می‌گذارد، اما مدیر نمی‌تواند آن‌ها را به سهولت تغییر دهد و با وجود این که تأثیر زیادی بر نتایج تلاش بنگاه‌ها دارد، خارج از تسلط و قدرت مدیران بنگاه‌هاست (نظیر قوانین و مقررات، فرهنگ کاری در یک منطقه و...) (شهنازی و دهقان باشی، ۱۳۹۰). فضای کسب و کار را می‌توان در سطوح بنگاه، بازار، منطقه، استان، کشور و در سطح بین‌المللی تعریف کرد. مثلاً شاخص‌های ملی فضای کسب و کار برای یک کشور، شاخص‌هایی هستند که به‌طور مشترک عملکرد و اداره همه بنگاه‌ها در آن کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهند و خارج از کنترل مدیران بنگاه‌ها هستند؛ مانند امنیت، قانون کار، تعطیلات رسمی و... (تفضلی، ۱۳۸۶). انتشار گزارش‌های کسب و کار و بازتاب رتبه‌بندی کشورها در این خصوص، موجب شده تا اصطلاح "بهبود فضای کسب و کار" در کشور ما نیز متداول شده و اصطلاح‌هایی مانند "اصلاح شرایط اقتصادی" به کار رود (علوی منش، ۱۳۸۸). فضای کسب و کار یکی از شاخص‌های کلان اقتصادی است که در برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه کشور در دو ماده به بهبود آن پرداخته شده است: اول: ماده (۳۷)، که دولت را جهت ایجاد فضا و بسترهای مناسب و همچنین بهره‌وری نیروی کار به اقداماتی موظف نموده است و دوم: ماده (۴)، که هدف آن بهبود فضای کسب و کار در کشور و زمینه‌سازی توسعه اقتصادی و تعامل با جهان بیان شده است (فیض پور و همکاران، ۱۳۹۰).

شروع کسب و کار، اخذ مجوزهای ساخت، کسب رویه‌های نصب و تأسیسات، ثبت مالکیت، اخذ

وام و اعتبار، حمایت از سرمایه‌گذاران کوچک، پرداخت مالیات، تجارت فرامرزی، اجرای قراردادهای حل‌وفصل ناتوانی در پرداخت دیون و قوانین بازار کار از جمله شاخص‌هایی هستند که برای ارزیابی فضای کسب‌وکار توسط گروه بانک جهانی انجام کسب‌وکار^۱ برای رتبه‌بندی کشورها در رابطه با فضای کسب‌وکار مورد استفاده و بهره‌برداری قرار می‌گیرد. این شاخص‌ها تأثیر بسزایی بر محیط سرمایه‌گذاری و کسب‌وکار دارند. برخورداری از رتبه بالا در این شاخص‌ها بدین معنا است که کشورهایی که در رتبه‌های نخست هستند، فضای کسب‌وکار خود را با حداکثر کارایی تنظیم می‌کنند. لذا این کشورها مقررات ساده‌ای دارند که به بنگاه‌ها اجازه می‌دهد مفید، مولد و کارآمد باشند و دخالت‌ها را تنها به موارد ارزشمندی نظیر حمایت از حقوق مالکیت و ارائه خدمات اجتماعی معطوف می‌کنند (پاسبان و همکاران، ۱۳۹۳). گزارش بانک جهانی در مورد فضای کسب کار ایران در ۵ سال اخیر نشان می‌دهد که رتبه ایران در سال ۲۰۱۳، در میان ۱۸۵ کشور برابر با ۱۴۵ و در سال ۲۰۱۷، در میان ۱۹۰ کشور، برابر ۱۲۰ بوده است. بنابراین می‌توان گفت که فضای کسب‌وکار ایران در طی ۵ سال اخیر با اختلاف ۷۰ رتبه تا آخرین کشور، بهبود یافته است (گزارش شاخص کلان بانک جهانی^۲، ۲۰۱۷). تنها اصلاح ثبت شده در گزارش سال ۲۰۱۷ برای ایران، بهبود و توسعه پنج واحد تجاری بوده که با توجه به بهبود سایر کشورها در این خصوص، ایران در نماگر تجارت فرامرزی از رتبه ۱۶۷ به رتبه ۱۷۰ در سال ۲۰۱۷ تنزل یافته است؛ که این آمار برای کشور جای نگرانی دارد و بر اساس نظر بسیاری از صاحب‌نظران و هم‌چنین نتایج گزارش‌های بانک جهانی، یکی از دلایل بیکاری بلندمدت در ایران نامساعد بودن فضای کسب‌وکار است (احمدی، ۱۳۸۷). بخشی از ناملازمات ایجاد شده در بازار کار به عوامل ناشی از عرضه و عدم تطابق تخصص‌های نیروی کار با نیازهای بازار برمی‌گردد و بسیاری از مشکلات بازار کار هم با فضای کسب‌وکار و دیوانسالاری در هم تنیده شده و بار سنگین قوانین و مقررات و مراحل اجرایی اخذ مجوز شروع به کار نیز بر تقاضای نیروی کار از سوی بنگاه‌های اقتصادی، فضای کسب‌وکار را دچار معضل کرده است. از این‌رو، اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی مستلزم توانمندسازی بخش خصوصی از طریق کاستن از هزینه‌ها و ریسک‌های عاملان خصوصی و برداشتن موانع رقابت و اصلاح نظام کسب‌وکار است. هرچند به دنبال ابلاغ سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی از سوی مقام معظم رهبری که مبنای توسعه بخش خصوصی شمرده می‌شود، سازوکار اجرایی شدن این سیاست‌ها از

1 . The World Bank Group's Doing Business

2 . A World Bank Group Flagship Report

سوی دولت در قالب لایحه تدوین و تقدیم مجلس گردید، اما در لایحه تنظیمی ۹۱ ماده‌ای، هیچ‌گونه اشاره‌ای به الزامات اصلاح فضای کسب‌وکار در کشور نشده و متن لایحه تماماً بر تداوم اجرای قوانین فعلی حاکم بر بازار کار مبتنی است. این در حالی است که اصلاح فضای کسب‌وکار کشور می‌بایست در اسرع وقت در زمره اولویت‌های اصلاح ساختار قوانین اجرایی قرار گیرد. در غیر این صورت اقتصاد در شرایط نابرابر رقابت دولت با بخش خصوصی رونق نمی‌گیرد. بدیهی است این رقابت فقط با شکست انحصارات دولتی و ایجاد فضای مناسب برای فعالیت بخش خصوصی قابل شکل‌گیری است و گرنه نتیجه عملی شدن اصل ۴۴، جز واگذاری ثروت دولت به غیر دولت نخواهد بود و این واگذاری به رقابت و رونق نخواهد انجامید (احمدی، ۱۳۸۷). در هر کشوری که مقررات کسب‌وکار بنگاه‌ها، پرهزینه و دردسرسزا باشد، بنگاه‌ها تمایل بیشتری به فعالیت در بخش غیررسمی دارند. با توجه به آن که امکان سرمایه‌گذاری‌های بزرگ و گسترش فعالیت‌های بنگاه‌ها در بخش غیررسمی میسر نیست، مقیاس این بنگاه‌ها معمولاً کوچک باقی می‌ماند و آن‌ها به شرایط تولید انبوه و بازدهی نسبت به مقیاس نخواهند رسید و در نتیجه رشد اقتصادی اندکی را به وجود می‌آورند و مشاغل کمتری تولید می‌کنند. همچنین در صورت عدم تلاش کافی در بهبود فضای کسب‌وکار کشور، سرمایه‌ها عمدتاً به سمت نقاطی که به دلایل گوناگون بازده سرمایه در آن‌ها بیشتر است سوق پیدا می‌کند و بخش‌های عظیمی از کشور، از این سرمایه‌های توسعه بخش، محروم می‌ماند و به‌ناچار نیروی کار نیز به دنبال سرمایه به نقاط معدودی تغییر مکان می‌دهد که این امر موجب انباشت نیروی کار در برخی نقاط و تخلیه از نقاط دیگر می‌شود و تداوم این امر به مهاجرت دائم نیروی کار خواهد انجامید (مختاری هشی و همکاران، ۱۳۹۵).

پیرو مطالعات انجام‌شده توسط معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، استان یزد در رتبه‌بندی استان‌های کشور، از نظر توسعه‌یافتگی صنعتی در طرح آمایش صنعتی، در رتبه اول قرار دارد^۱ (فیض پور و همکاران، ۱۳۹۰). این در حالی است که امتیاز کسب‌شده از سوی این استان، در مقایسه با استانداردهای جهانی در سطح بسیار پایینی قرار دارد؛ که البته با توجه به رتبه ایران در سطح جهانی، این مسئله منطقی به نظر می‌رسد. با توجه به اهمیت شاخص توسعه‌یافتگی صنعتی در کشور جهت تمایزات منطقه‌ای در بررسی فضای کسب‌وکار و برخورداری استان یزد از رتبه اول رتبه‌بندی استان‌های کشور؛ بررسی اکتشافی و عمیق فضای کسب‌وکار استان یزد برای پاسخ به این سؤال اصلی و اساسی در اولویت

۱. وزارت صنایع و معادن طرح آمایش صنعتی: ۱۳۹۰-۱۳۸۷؛ در این رتبه‌بندی استان‌های سمنان و قزوین به ترتیب در مقام‌های دوم و سوم و استان تهران در مقام دوازدهم قرار گرفته است.

کار پژوهش قرار گرفت که مهم‌ترین آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد کدام‌اند و راهکارهای اصلاح و بهبود این فضا چیست؟ نقشی که محققان در پاسخگویی به سؤال اصلی تحقیق داشتند عبارت بود از تلاش برای انتخاب بهترین جامعه آماری به صورت هدفمند و انجام مصاحبه‌های عمیق و اکتشافی با خبرگان، سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیران استان که به‌نوعی آگاه‌ترین افراد به موضوع فضای کسب‌وکار در استان بوده و در سطح سیاست‌گذاری‌های کلان استانی فعالیت و کار می‌کردند؛ تلاش برای حفظ امانت‌داری در تحقیق، انعکاس حقایق بدون دست‌کاری و کم‌وزیاد؛ استخراج مفاهیم مربوط و کدگذاری‌های دقیق برای یافتن مناسب‌ترین پاسخ به سؤالات تحقیق، تحلیل درست و منطقی و در نهایت استخراج کاراترین راه‌کارها برای رفع آسیب‌های شناسایی شده. پرواضح است که تأثیر فضای کسب‌وکار مساعد، بر افزایش جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، ایجاد اشتغال و رشد تولید ناخالص داخلی مشهود است. شناسایی آسیب‌های پیش‌روی فضای کسب‌وکار و اصلاح و بهبود شاخص‌های آن، نه‌تنها گامی مثبت و اساسی در جهت تقویت جنبه مشارکت بخش خصوصی در عرصه اقتصاد و ارتقای سطح اشتغال و تولید در کشور محسوب می‌شود؛ بلکه به‌طور قطع از منظر سرمایه‌گذاران خارجی از جمله مهم‌ترین‌ها برای ورود به کشور میزبان و شرط لازم برای ارتقا و تسهیل جریان ورود فناوری به کشور است و لذا آسان‌سازی فضای کسب‌وکار از جمله الزامات و پیش‌زمینه‌های رشد اقتصادی است. با آسان‌سازی انجام کسب‌وکار، مشاغل بیشتری ایجاد می‌شود و نرخ رشد اقتصادی نیز افزایش می‌یابد. کشورهایی که بهترین شرایط را در آسان‌سازی انجام کسب‌وکار دارند، با بیکاری بسیار محدودی مواجه هستند. کشورهایی که به اصلاح فضای کسب‌وکار و بهبود شرایط تجاری، اعتباری، قضایی، قراردادهای و مانند این‌ها پرداخته‌اند نیز به رشد اقتصادی بالاتری در قیاس با قبل دست می‌یابند. بهبود فضای کسب‌وکار در کل کشور زمینه‌ساز عدالت جغرافیایی و فضایی در کشور هم بوده و تقریباً شرایط فعالیت بنگاه‌های اقتصادی و تولید اشتغال را از جنبه‌های زیادی برابر می‌کند (مختاری هشی و همکاران، ۱۳۹۵). لذا هدف از پژوهش اکتشافی حاضر، شناسایی آسیب‌های پیش‌روی فضای کسب‌وکار در استان یزد و ارائه راهکارهایی برای بهبود و اصلاح آن است.

ادبیات تحقیق

سوبودوا و هدویکاکوا^۱ (۲۰۱۵) در پژوهشی به بررسی فضای کسب‌وکار در کشورهای گروه ویشگراد^۲

1 . Svobodova & Hedvicakova

2 . Visegrad

پرداختند. هدف پژوهش آن‌ها، ارزیابی فضای کسب‌وکار جمهوری چک و کشورهای گروه ویشگراد در دو شاخص شروع کسب‌وکار و پرداخت مالیات بود. این دو شاخص در نهادهای تجاری در شروع کسب‌وکار موقت اقتصادی تأثیرگذار بودند. نتایج گزارش فضای کسب‌وکار بانک جهانی نشان داد جمهوری چک در مقایسه با سه کشور دیگر در آخرین رتبه شاخص شروع کسب‌وکار و پرداخت مالیات قرار دارد. همچنین نتایج مقایسه‌ها نشان داد تفاوت در رتبه‌بندی کشورهای گروه ویشگراد قابل توجه نبوده و فقط شروع کسب‌وکار در کشور مجارستان در شرایط بهتری قرار داشت. در پژوهش دیگری، همپلوا و پروازنکوا^۱ (۲۰۱۴) به تجزیه و تحلیل شرایط کسب‌وکار جمهوری چک و علل عدم مناسب بودن جایگاه آن در بین کشورهای عضو اتحادیه اروپا با توجه به داده‌های فضای کسب‌وکار سال ۲۰۱۳ پرداختند. نتایج بررسی‌ها نشان داد جمهوری چک در بین کشورهای عضو اتحادیه اروپا در جایگاه ۲۶ و در سطح جهان در رتبه ۱۴۳ قرار دارد. همچنین در مورد شاخص شروع کسب‌وکار در بین کشورهای عضو اتحادیه اروپا در رتبه ۲۵ و در سطح جهان در رتبه ۱۴۰ قرار گرفته و در مورد شاخص پرداخت مالیات در رتبه ۲۵ کشورهای اتحادیه اروپا و در رتبه ۱۲۰ جایگاه جهانی قرار دارد. بررسی‌ها نشان داد این جایگاه پایین جمهوری چک، به علت پشتیبانی قانونی ضعیف و ناپایدار از فضای کسب‌وکار به‌ویژه روبه‌های طولانی و پیچیده اداری و همچنین وضعیت فعلی ابعاد فرهنگی جامعه جمهوری چک بود. در راستای بهبود فضای کسب‌وکار دولت جمهوری چک بر آن شد که طی سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۰ اقداماتی را برای کاهش بار اداری مرتبط با راه‌اندازی کسب‌وکار و جمع‌آوری مالیات انجام دهد. نگیویمکیو^۲ (۲۰۱۳) در پژوهشی به بررسی فضای کسب‌وکار و عملکرد شرکت‌ها (مطالعه موردی شرکت‌های خرد در کامرون) پرداخت. نتایج نشان داد دسترسی به اعتبار، میزان نظارت، تجارت غیرقانونی، تأخیر اداری، زیرساخت‌ها و کیفیت کار از جمله عوامل مؤثر بر فضای کسب‌وکار بوده‌اند. همچنین نتایج نشان داد اصلاحات سیاسی با بهبود فضای کسب‌وکار باعث افزایش بهره‌وری شرکت‌ها می‌شود. ابراهیم حیدر (۲۰۱۲) در مطالعات خود، به بررسی اصلاح فضای کار و رشد اقتصادی در ۱۷۲ کشور جهان در دوره ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ پرداخت. نتایج تحقیق وی بیانگر آن بود که اصلاح فضای کسب‌وکار ارتباط مثبت و معنی‌داری با رشد اقتصادی کشورها دارد. مهربانی و همکاران (۱۳۹۵) به بررسی اثر فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی ایران، کشورهای مناس^۳ و سازمان همکاری و توسعه

1 . Hamplova & Provazinkova

2 . Nguimkeu

3 . Middle East and North Africa (MENA)

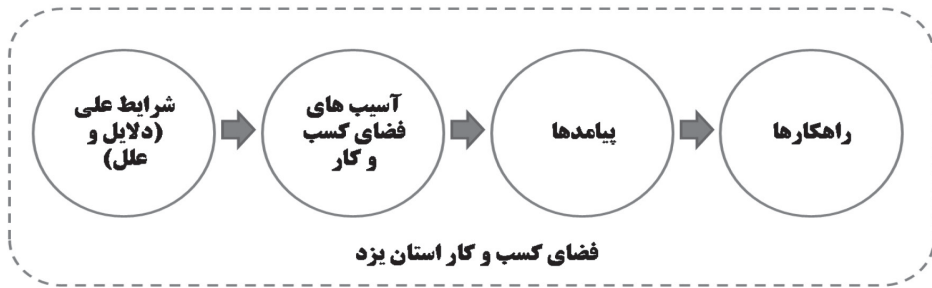
اقتصادی (OECD) با استفاده از روش گشتاور تعمیم‌یافته طی دوره زمانی ۲۰۱۲-۲۰۰۶ پرداختند. نتایج این بررسی بیانگر آن بود که رشد اقتصادی ایران به دلیل فقدان محیط کسب‌وکار مناسب از شرایط مناسبی برخوردار نیست. از سوی دیگر بررسی شاخص‌های فضای کسب‌وکار حاکی از آن بود که این شاخص‌ها در ایران در مقایسه با کشورهای منتخب از جایگاه مناسبی برخوردار نمی‌باشند. همچنین نتایج، رابطه مثبت و معنی‌داری بین بهبود فضای کسب‌وکار و رشد اقتصادی نشان داد. در مورد کشورهای مناز بین شاخص‌های فضای کسب‌وکار، بیشترین اثر بر رشد اقتصادی مربوط به شاخص انحلال (۰/۱۸) و کمترین اثر مربوط به شاخص تجارت فرامرزی (۰/۲۷) بود. این در حالی است که برای کشورهای OECD بیشترین اثر مربوط به شاخص شروع کسب‌وکار (۰/۳۵) و کمترین اثر مربوط به شاخص پرداخت مالیات (۰/۱۲) بود؛ در حالی که شاخص پرداخت مالیات برای کشورهای منادارای اثر منفی (۰/۲۳-) بر رشد اقتصادی بود. پایتختی اسکویی و طبقچی اکبری (۱۳۹۵) در تحقیق خود، به بررسی نقش زنان در بهبود فضای کسب‌وکار ایران و کشورهای منتخب در حال توسعه پرداختند. در این پژوهش، تأثیر نیروی کار زنان، نیروی کار مردان، درآمد و تورم بر شاخص کلی فضای کسب‌وکار در هشت کشور منتخب در حال توسعه، از جمله ایران، طی دوره زمانی ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۴ مورد مطالعه قرار گرفت. نتایج نشان داد متغیرهای نیروی کار زنان و مردان دارای تأثیر مثبت و معنی‌داری بر شاخص کلی فضای کسب‌وکار بوده است. بر اساس نتایج رگرسیونی، زنان در کنار مردان نقش قابل توجهی را در بهبود فضای کسب‌وکار ایفا می‌کردند ولی باین وجود، ضریب تأثیرگذاری نیروی کار زنان، کمتر از نیروی کار مردان بود. درآمد نیز دارای تأثیر مثبت و معنی‌داری بر شاخص کلی فضای کسب‌وکار بود، ولی تورم تأثیر منفی و معنی‌دار بر شاخص کلی فضای کسب‌وکار داشت. مختاری‌هشی و همکاران (۱۳۹۵) به بررسی نقش بهبود فضای کسب‌وکار در کشور، در ساماندهی شهر تهران پرداختند. مقاله مذکور با روش توصیفی - تحلیلی با هدف ساماندهی شهر تهران انجام شد. این مقاله، نقش بهبود شاخص‌های فضای کسب‌وکار در رونق فعالیت‌های تولیدی، در همه مناطق کشور و پایین آمدن میزان فعالیت‌های واسطه‌ای و غیر تولیدی که عمدتاً در شهرهای بزرگ به‌ویژه تهران سودآوری دارند و موجب جذب مهاجران بیشتر به تهران می‌شود را بررسی و تحلیل کرده است. به نظر می‌رسد توجه به این امر نه تنها باعث بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال و کاهش بسیاری از مسائل سوء در کشور می‌شود، بلکه می‌تواند در ساماندهی شهر تهران و کاهش فشار به این شهر نیز مؤثر واقع شود. حکمتی فرید و همکاران (۱۳۹۵) اثر بهبود فضای کسب‌وکار و رعایت حقوق مالکیت فکری بر رشد اقتصادی

کشورهای با درآمد متوسط به بالا را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد که شاخص‌های فضای کسب و کار (شامل شاخص‌های اخذ مجوز، شروع به کار و اخذ تسهیلات) تأثیرگذاری مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی داشته است. همچنین شاخص حقوق مالکیت فکری، شاخص‌های حکمرانی خوب (شامل کیفیت قوانین و ثبات سیاسی)، سرمایه ثابت و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز تأثیر مثبت و معنی‌داری بر تولید سرانه کشورهای با درآمد متوسط به بالا داشته‌اند. دهقان شبانی و آفرینش‌فر (۱۳۹۴) به تحلیل تأثیر فضای کسب و کار، بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران و چند کشور منتخب پرداخته‌اند. نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد که با بهبود ثبات سیاسی، کنترل فساد، جهانی‌شدن اقتصادی، شروع کسب و کار، حمایت از سرمایه‌گذار، الزام‌آورتر بودن قراردادهای، پرداخت مالیات و تولید ناخالص داخلی؛ سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی افزایش می‌یابد. پاسبان و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیق خود به بررسی فضای کسب و کار در استان آذربایجان شرقی و راهکارهای ارتقای آن با رویکرد تلفیق تحلیل سلسله‌مراتبی فازی و کارت امتیازی متوازن پرداختند. شاخص‌های استخراجی پس از تحلیل فضای کسب و کار استان آذربایجان شرقی و چالش‌های پیش‌روی این استان نشان داد حوزه مالی با وزن اولیتهی ۰/۱۲۶ مهم‌ترین چشم‌انداز و حوزه رشد و یادگیری با وزن اولیتهی ۰/۰۶۸ در مرتبه دوم قرار گرفته است. حوزه مشتری با وزن اولیتهی ۰/۰۵۶ در مرتبه سوم اهمیت و در نهایت حوزه فرایندهای داخلی با وزن اولیتهی ۰/۰۴۷ مورد توجه قرار گرفته‌اند. متناسب با اولیتهای یاد شده راهبردهایی برای ارتقای فضای کسب و کار با نظرخواهی از خبرگان طراحی و ۳۶ راهبرد کلان شناسایی و سپس مؤثرترین راهبردهای کلان در حوزه‌های ارتقای منابع مالی (شامل تأمین مالی بنگاه‌ها از طریق اعطای تسهیلات، سرمایه‌گذاری و مشارکت عمومی، روان‌سازی فرایندهای دریافت تسهیلات بانکی، ایجاد فضای مطمئن اقتصادی و امنیت سرمایه‌گذاری و طراحی بازارهای مالی متناسب با نیازها)؛ مشتری (شامل کمک به ارتقای مستمر استانداردها، کمک به بازسازی و ارتقای توان و هوشمندی رقابتی دستگاه‌ها، حمایت از بنگاه‌ها برای تولید و ارائه خدمات در کلاس جهانی)؛ فرایندهای داخلی (شامل حمایت از صادرات و افزایش سهم صادرات دارای فناوری بیشتر و صادرات خدمات فنی و مهندسی، تسهیل روند خصوصی‌سازی در شرکت‌های توسعه‌ای برای انعطاف‌پذیری و تحرک بیشتر بنگاه‌های تولیدی، تقویت تشکل‌های حرفه‌ای و تخصصی غیردولتی صنعت و معدن و مشارکت آن‌ها در فرایندهای تصمیم‌گیری) و رشد و یادگیری (شامل ترویج و اشاعه فرهنگ کار مطلوب برای ارتقای بهره‌وری نیروی کار شاغل، افزایش مستمر سهم صنایع مبتنی بر فناوری‌های برتر در ترکیب تولیدات

صنعتی، تقویت و بسترسازی برای رشد توان فنی و مهندسی و حمایت از ایده‌ها، نوآوری‌ها و توسعه محصولات جدید در بنگاه‌های صنعتی) طبقه‌بندی شدند. مهدوی شهری و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود به بررسی و تحلیل دومین شاخص تسهیل فضای کسب‌وکار ایران (دریافت مجوزهای ساخت‌وساز) با مرور گزارش‌های بانک جهانی در طی ۴ سال ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ پرداختند. نتایج تحلیل نشان داد که وضعیت ایران در بین ۱۸۵ کشور مورد ارزیابی در زمینه شاخص دوم، وضعیت مناسبی نبوده و با توجه به عملکرد صعودی برخی کشورها، جایگاه ایران روند نزولی داشته است که این امر به دلیل روند طولانی و زمان‌بر فرایند اخذ مجوز ساخت‌وساز در ایران بوده است. عبدالهی و همکاران (۱۳۹۲) به مقایسه اثر شاخص‌های فضای کسب‌وکار رشد اقتصادی ایران و کشورهای عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی پرداخته‌اند. نتایج پژوهش حاکی از اثرگذاری بیشتر شاخص‌های حمایت از سهامداران خرد، اخذ اعتبار و اجرای قراردادهای بر رشد اقتصادی کشورهای مورد بررسی بوده که توجه به این شاخص‌ها و بهبود آن‌ها می‌تواند تأثیر بسزایی بر رشد اقتصادی کشورهای مورد بررسی داشته باشد. مکیان و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود به بررسی تأثیر مهم‌ترین عوامل مؤثر بر فضای کسب‌وکار (شاخص‌های سهولت شروع کسب‌وکار، اخذ اعتبار، حمایت از سرمایه‌گذار، پرداخت مالیات، تجارت فرامرزی و اجرای قراردادهای) در دو منطقه منا و OECD طی دوره ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۱ با استفاده از روش رگرسیونی داده‌های تابلویی پرداختند. نتایج وضعیت نسبتاً مطلوب فضای کسب‌وکار در منطقه سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی را نشان داد؛ بنابراین لازم است کشورهای اسلامی منطقه منا برای بهبود در فضای کسب‌وکار، شاخص‌های تجارت فرامرزی و اخذ اعتبار را در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی خود مورد توجه ویژه قرار دهند.

با بررسی مرور ادبیات تحقیق و مطالعه پژوهش‌های انجام‌شده در رابطه با فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری و ضمن توجه به اهمیت شاخص توسعه‌یافتگی صنعتی در کشور برای تمایزات منطقه‌ای در بررسی فضای کسب‌وکار؛ و برخورداری استان یزد از رتبه اول در کشور؛ پژوهش حاضر با هدف آسیب‌شناسی فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد در اولویت کار گروه تحقیق قرار گرفت تا با بهره‌گیری از رویکرد کیفی به شناسایی مهم‌ترین آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد بپردازد و زمینه‌ها و علل بروز این آسیب‌ها، پیامدهای آن در استان یزد و در نهایت راهکارهای مؤثر برای رفع آسیب‌های شناسایی‌شده را ارائه نماید. شکل ۱ روند واکاوی آسیب‌های فضای کسب‌وکار در استان یزد را نشان می‌دهد.

شکل (۱) روند واکاوی آسیب‌های فضای کسب‌وکار در استان یزد

روش‌شناسی

هدف اصلی این مطالعه، بررسی آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد است. این تحقیق به لحاظ هدف، توسعه‌ای - کاربردی است چراکه نتایج حاصل از آن می‌تواند سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان استانی را در دستیابی به اهداف توسعه استان رهنمون کند؛ به لحاظ رویکرد پژوهشی، با در نظر گرفتن اینکه این مطالعه به دنبال شناسایی آسیب‌های پیش‌روی فضای کسب‌وکار در استان یزد است؛ از رویکرد قیاسی بهره گرفته است. تحقیق حاضر به لحاظ میزان و درجه کنترل، از نوع پژوهش‌های میدانی و از لحاظ نحوه جمع‌آوری اطلاعات از نوع تحقیقات توصیفی و غیرآزمایشی است. رویکرد پارادایمیک در این پژوهش، رویکرد کیفی است و با استفاده از رهیافت تفسیری^۱ انجام گرفته است. بدین معنی که رهیافت‌ها بر درک معنای رویدادها توسط افراد مورد مطالعه استوارند. در این حالت نگاه به پدیده‌ها، نگاهی کل‌گرایانه و جامع‌نگر است (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰).

جامعه پژوهش حاضر خبرگان، نخبگان، سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان، مدیران و متخصصان استان یزد بودند که دارای تخصص و تجربه در موضوع پژوهش بوده و انتخاب آن‌ها با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انجام شد. به‌منظور جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز در این مطالعه از مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختارمند بهره گرفته شد و مصاحبه‌ها تا رسیدن به سطح اشباع نظری و تکراری شدن اطلاعات ارائه‌شده توسط منتخبان مصاحبه، ادامه یافت (گیون، ۲۰۰۸). در فرایند جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، تعداد ۴۵ مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختارمند به مدت تقریبی ۱۰۰ ساعت با جامعه مورد مطالعه مذکور انجام شد و اطلاعات بکر و دست‌اولی از مصاحبه‌ها به دست آمد. پرسش‌های اساسی که در این

1 . Interpretive approach

2 . Given

مصاحبه‌ها مطرح شد، عبارت بودند از:

- آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد چه مواردی است؟
- چه عوامل و شرایطی باعث ایجاد چنین آسیب‌هایی شده‌اند؟
- وجود این آسیب‌ها چه پیامدهایی برای استان به همراه خواهد داشت؟
- به‌منظور کاهش و رفع این آسیب‌ها از چه راهکارهایی می‌توان استفاده کرد؟

به‌منظور تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده، از روش تحلیل محتوای^۱ کیفی از نوع تلخیصی استفاده شد. در یک تعریف ساده، می‌توان تحلیل محتوا را فنی برای آشکارسازی یا توصیف نظام‌یافته و عینی ویژگی‌های خاص پیام‌ها یا نمادهای به‌کاررفته در یک متن دانست (مقدم و همکاران، ۱۳۹۱). بدین‌صورت که شناسایی و کمی کردن کلمات یا مضامین ویژه موجود در متن، با هدف فهم چگونگی کاربرد این کلمات یا محتوای آن‌ها در متن آغاز می‌شود. تحلیل کردن برای نمود یک کلمه یا مضمون ویژه در متن، نشانی از تحلیل محتوای واضح و مشخص است. تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تلخیصی می‌تواند به آن‌سوی شمارش که همان تحلیل محتوای پنهان و نهفته موجود در کلمات است، نیز برود. در این نوع تحلیل، تمرکز روی کشف معانی اصولی واژه یا مضامین آن است (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰). به‌این‌ترتیب که پس از پیاده کردن متن مصاحبه‌ها بر روی کاغذ، مفاهیم مورد بررسی قرار گرفتند و نسبت به کدگذاری و دسته‌بندی آنان و سپس کمی‌سازی با استفاده از محاسبه فراوانی و درصد برای کدهای باز اولیه اقدام شد تا به درک اجماع نظر پاسخگویان و توصیف بهتر یافته‌ها منجر شود. به‌منظور پالایش کدها یا مفاهیم به جداسازی موارد ویژه یا تک‌گفته و نیز تلفیق برخی از کدهای باز اولیه در قالب گویه‌های نمایا^۲ یا کدهای پالایش‌شده اقدام شد. جهت اطمینان از روایی و پایایی داده‌ها در بخش کیفی نیز، از روش "مثلث‌سازی گروه پژوهش^۳" و "بازبینی صاحب‌نظران"^۴ بهره گرفته شد. مثلث‌سازی گروه پژوهشی، شامل به‌کارگیری بیش از یک مشاهده‌گر، مصاحبه‌گر و تحلیل‌گر در یک مطالعه است. معمولاً این نوع مثلث‌سازی در قالب یک گروه ارزیابی مشاهده می‌شود که محققان پدیده را مورد بررسی قرار می‌دهند. به بیانی هدف از به‌کارگیری چندین محقق، کاهش سوگیری در جمع‌آوری، گزارش‌دهی، کدگذاری، تحلیل داده‌ها و همچنین افزایش اعتبار است (تورموند، ۲۰۰۱)؛

1 . Content analysis

2 . Representative statement

3 . Investigator triangulation

4 . Peer review

بنابراین باید خاطرنشان کرد که گروه پژوهشی در این مطالعه متشکل از چندین نفر بودند که در تمامی فرآیند جمع‌آوری و تحلیل نتایج شرکت داشتند (مثلت‌سازی گروه پژوهشی) و همین امر دلیل اعتبار یافته‌های کیفی بود. علاوه بر این، گزارش پژوهشی توسط همکاران و مشاوران و همچنین ناظر طرح، مطالعه و مورد بررسی و بازبینی دقیق قرار گرفت که در نهایت نظرات آنان در مورد نتایج به‌دست‌آمده هم اعمال گردید و همین امر، اعتبار کار را دوچندان نمود (بازبینی صاحب‌نظران).

یافته‌ها

به‌منظور تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده، پس از پیاده‌کردن متن مصاحبه‌ها و مطالعه دقیق آن‌ها، فرآیند کدگذاری داده‌ها از طریق تحلیل محتوای کیفی انجام شد. برخی از کدهای منسوب شده به‌صورت مستقیم از متن مصاحبه‌ها استخراج شد که به آن‌ها کدهای روزیابنده^۱ گفته می‌شود و برخی از کدها، کدهای محقق‌ساخته یا پیش‌ساخته بودند که با توجه به مفاهیم برگرفته از مرور مبانی نظری به دست آمد و به‌منظور بیان دیدگاه مصاحبه‌شوندگان در قالب مفاهیم، مورد استفاده قرار گرفت (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳). در مرحله بعد به محاسبه فراوانی و درصد برای کدهای باز اولیه اقدام شد. سپس کدهای تک‌گفته حذف شد و در برخی موارد نسبت به تلفیق برخی از کدهای باز اولیه که دارای مفاهیم مشابهی بودند، در قالب کدهای پالایش‌شده اقدام شد. در نهایت کدهای استخراج‌شده در قالب آسیب‌های موجود، شرایط علی و زمینه‌ای، راهبردها و پیامدها دسته‌بندی شدند (بوکلی و وارینگ، ۲۰۱۳^۲، به نقل از شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳). در ادامه به بررسی هر یک از این چهار بعد می‌پردازیم.

آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد

در جدول (۱) کدهای شناسایی‌شده در زمینه آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد، طبق نظر پاسخگویان، به‌همراه درصد و فراوانی آن‌ها ارائه شده است. کدهای شناسایی‌شده عبارت بودند از: عدم امنیت سرمایه‌گذاری، عدم توجه به صنایع کوچک و زودبازده، ریسک زیاد سرمایه‌گذاری در صنایع، محور نبودن صادرات در صنایع، عدم وجود بازار رقابتی و انحصارطلبی، پایین بودن کیفیت تولیدات داخلی، نبود انگیزه و روحیه سرمایه‌گذاری و تولید، رکود اقتصادی، تورم، عدم شناخت دقیق

1 . Emerging Codes

2 . Buckley & Waring

بازار، وجود باورها و فرهنگ‌های ضعیف و نادرست در کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری، سیاست‌های نادرست ملی و اقتصادی، پایین بودن بهره‌وری، پایین بودن انگیزه سرمایه‌گذاری در صنایع استان، از بین رفتن رقابت، نوسان قیمت‌ها، نبود وام و تسهیلات و عدم حمایت از سرمایه‌گذاران، قوانین و مقررات ناکارآمد و سخت‌گیرانه، بی‌ثباتی فضای کسب‌وکار، نبود زیرساخت مناسب برای سرمایه‌گذاری، عدم همکاری دستگاه‌های حاکمیتی، فراهم نبودن محیطی برای سرمایه‌گذاری اقتصادی، عدم حمایت از حقوق مالکیت، نبود تضمین‌های لازم برای فعالیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری، تغییرات ناگهانی قوانین و مقررات کسب‌وکار، تغییر در شرایط و فضای کسب‌وکار با تغییرات سیاسی و تغییر در مدیریت‌ها، عدم ثبات، قاچاق، فساد اداری، رشوه و زیرمیزی، رانت، تحریم، موانع اداری، بوروکراسی شدید و شرایط سخت برای کسب مجوزهای کسب‌وکار، کمبود سرمایه برای سرمایه‌گذاری در صنایع، بی‌ارزش شدن پول، ناتوانی در رقابت با کالاهای چینی، بالا بودن نرخ مالیات‌ها از دید سرمایه‌گذاران، گستردگی اقتصاد غیررسمی و غیرقابل پیش‌بینی بودن بازار.

از بین کدهای توصیف‌شده بیشترین تکرار به "عدم امنیت سرمایه‌گذاری و ریسک زیاد سرمایه‌گذاری در صنایع" (فراوانی = ۱۸، درصد = ۴۰)؛ "قوانین و مقررات ناکارآمد و سخت‌گیرانه" (فراوانی = ۱۵، درصد = ۳۳) و "بی‌ثباتی فضای کسب‌وکار" (فراوانی = ۱۴، درصد = ۳۱) اختصاص یافت. کمترین تکرار مربوط به کد "وجود باورها و فرهنگ‌های ضعیف و نادرست در کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری" (فراوانی = ۲، درصد = ۴) بود.

جدول ۱: توزیع فراوانی کدهای شناسایی شده در زمینه آسیب‌های موجود

ردیف	کد	فراوانی	درصد
۱	عدم امنیت سرمایه‌گذاری	۱۸	۴۰
۲	عدم توجه به صنایع کوچک و زودبازده	۸	۱۸
۳	ریسک زیاد سرمایه‌گذاری در صنایع	۱۸	۴۰
۴	محور نبودن صادرات در صنایع	۵	۱۱
۵	عدم وجود بازار رقابتی و انحصارطلبی	۶	۱۳
۶	پایین بودن کیفیت تولیدات داخلی	۳	۷
۷	نبود انگیزه و روحیه سرمایه‌گذاری و تولید	۳	۷
۸	رکود اقتصادی	۱۱	۲۴

ردیف	کد	فراوانی	درصد
۹	تورم	۶	۱۳
۱۰	عدم شناخت دقیق بازار	۵	۱۱
۱۱	وجود باورها و فرهنگ‌های ضعیف و نادرست در کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری	۲	۴
۱۲	سیاست‌های نادرست ملی و اقتصادی	۶	۱۳
۱۳	پایین بودن بهره‌وری	۳	۷
۱۴	پایین بودن انگیزه سرمایه‌گذاری در صنایع استان	۵	۱۱
۱۵	از بین رفتن رقابت	۷	۱۶
۱۶	نوسان قیمت‌ها	۹	۲۰
۱۷	نبود وام و تسهیلات و عدم حمایت از سرمایه‌گذاران	۱۲	۲۷
۱۸	قوانین و مقررات ناکارآمد و سخت‌گیرانه	۱۵	۳۳
۱۹	بی‌ثباتی فضای کسب‌وکار	۱۴	۳۱
۲۰	نبود زیرساخت مناسب برای سرمایه‌گذاری	۸	۱۸
۲۱	عدم حمایت دستگاه‌های حاکمیتی	۷	۱۶
۲۲	فراهم نبودن محیطی برای سرمایه‌گذاری اقتصادی	۴	۹
۲۳	عدم حمایت از حقوق مالکیت	۸	۱۸
۲۴	نبود تضمین‌های لازم برای فعالیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری	۶	۱۳
۲۵	تغییرات ناگهانی قوانین و مقررات کسب‌وکار	۸	۱۸
۲۶	تغییر در شرایط و فضای کسب‌وکار با تغییرات سیاسی و تغییر در مدیریت‌ها	۹	۲۰
۲۷	عدم ثبات	۱۰	۲۲
۲۸	قاچاق	۸	۱۸
۲۹	فساد اداری، رشوه و زیرمیزی	۹	۲۰
۳۰	رانت	۷	۱۶
۳۱	تحریم	۵	۱۱
۳۲	موانع اداری، بوروکراسی شدید و شرایط سخت برای کسب مجوزهای کسب‌وکار	۷	۱۶
۳۳	کمبود سرمایه برای سرمایه‌گذاری در صنایع	۴	۹
۳۴	بی‌ارزش شدن پول	۵	۱۱

ردیف	کد	فراوانی	درصد
۳۵	ناتوانی در رقابت با کالاهای چینی	۶	۱۳
۳۶	بالا بودن نرخ مالیات‌ها از دید سرمایه‌گذاران	۳	۷
۳۷	گسترده‌گی اقتصاد غیررسمی	۵	۱۱
۳۸	غیرقابل پیش‌بینی بودن بازار	۹	۲۰

علل بروز آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد

جدول شماره (۲) کدهای شناسایی شده در بعد شرایط علی و زمینه‌ای فراهم‌کننده آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد، از دیدگاه پاسخگویان همراه با درصد و فراوانی هر یک را نشان می‌دهد. این کدها عبارت‌اند از: ناتوانی در جلب اعتماد سرمایه‌داران برای سرمایه‌گذاری در صنایع استان، بالا بودن هزینه‌های تولید و سرمایه‌گذاری، غیرقابل پیش‌بینی بودن هزینه‌های تولید و سرمایه‌گذاری، جذابیت سرمایه‌گذاری در سایر مناطق و استان‌ها، باز نبودن فرهنگ استان برای ارتباط با خارجی‌ها و غیریزدی‌ها، قوم‌گرایی، بوروکراسی شدید و کند بودن روال اداری، عدم وجود جاذبه کافی برای جلب سرمایه‌گذاری‌ها در استان، مالیات بالا، توجیه نبودن سودآوری سرمایه‌گذاری‌ها، عدم معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در استان، نبود امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری در استان، نبود تلاش سازماندهی شده برای جلب سرمایه‌گذاری‌ها به استان، عدم وجود طرح‌های حمایت از سرمایه‌گذاری در استان، نبود سیاست‌های استانی برای حمایت از طرح‌های سرمایه‌گذاری، عدم دسترسی سرمایه‌گذاران خارجی به بازارهای سرمایه داخلی استان، ضعف تأمین و حمایت مالی سرمایه‌گذاری‌ها، تورم، عدم حمایت از مالکیت‌های خصوصی، ریسک بالای مصادره دارایی‌های خارجی، عدم شفافیت در نظام حقوقی، محدودیت قوانین کار، عدم حمایت از مالکیت معنوی.

سه مورد از مهم‌ترین کدهای استخراج‌شده در این بعد بر اساس فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه شده توسط مصاحبه‌شوندگان عبارت بودند از: "غیرقابل پیش‌بینی بودن هزینه‌های تولید و سرمایه‌گذاری" (فراوانی=۱۲، درصد=۲۷)؛ "ریسک بالای مصادره دارایی‌های خارجی" (فراوانی=۱۱، درصد=۲۴)؛ "بوروکراسی شدید و کند بودن روال اداری" (فراوانی=۱۰، درصد=۲۲). کمترین تکرار مربوط به کد "باز نبودن فرهنگ استان برای ارتباط با خارجی‌ها و غیریزدی‌ها" (فراوانی=۳، درصد=۷) بود.

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی کدهای شناسایی شده در زمینه شرایط علی و زمینه‌ای

ردیف	کد	فراوانی	درصد
۱	ناتوانی در جلب اعتماد سرمایه‌داران برای سرمایه‌گذاری در صنایع استان	۹	۲۰
۲	بالا بودن هزینه‌های تولید و سرمایه‌گذاری	۷	۱۶
۳	غیرقابل پیش‌بینی بودن هزینه‌های تولید و سرمایه‌گذاری	۱۲	۲۷
۴	جذابیت سرمایه‌گذاری در سایر مناطق و استان‌ها	۸	۱۸
۵	باز نبودن فرهنگ استان برای ارتباط با خارجی‌ها و غیربزدی‌ها	۳	۷
۶	قوم‌گرایی	۷	۱۶
۷	بوروکراسی شدید و کند بودن روال اداری	۱۰	۲۲
۸	عدم وجود جاذبه کافی برای جلب سرمایه‌گذاری‌ها در استان	۶	۱۳
۹	مالیات بالا	۴	۹
۱۰	توجیه نبودن سودآوری سرمایه‌گذاری‌ها	۵	۱۱
۱۱	عدم معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در استان	۴	۹
۱۲	نبود امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری در استان	۷	۱۶
۱۳	نبود تلاش سازماندهی شده برای جلب سرمایه‌گذاری‌ها به استان	۶	۱۳
۱۴	عدم وجود طرح‌های حمایت از سرمایه‌گذاری در استان	۵	۱۱
۱۵	نبود سیاست‌های استانی برای حمایت از طرح‌های سرمایه‌گذاری	۸	۱۸
۱۶	عدم دسترسی سرمایه‌گذاران خارجی به بازارهای سرمایه داخلی استان	۴	۹
۱۷	ضعف تأمین و حمایت مالی سرمایه‌گذاری‌ها	۸	۱۸
۱۸	تورم	۹	۲۰
۱۹	عدم حمایت از مالکیت‌های خصوصی	۵	۱۱
۲۰	ریسک بالای مصادره دارایی‌های خارجی	۱۱	۲۴
۲۱	عدم شفافیت در نظام حقوقی	۶	۱۳
۲۲	محدودیت قوانین کار	۸	۱۸
۲۳	عدم حمایت از مالکیت معنوی	۷	۱۶

پیامدهای وجود آسیب در فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری استان یزد

در جدول شماره (۳)، پیامدها و عوارض شناسایی شده در خصوص فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری استان یزد بر اساس دیدگاه و نظر مصاحبه‌شوندگان ارائه شده است. پیامدهای شناسایی شده عبارت‌اند از: افزایش بیکاری، بی‌ثباتی، رکود اقتصادی، کاهش رفاه مردم، محدود شدن دامنه فعالیت‌های اقتصادی، عدم استفاده بهینه از ظرفیت‌های موجود، محدودیت دسترسی به فناوری‌های جدید، نبود رضایت سرمایه‌گذاران در بازار.

مهم‌ترین پیامدهای شناسایی شده بر اساس فراوانی و درصد پاسخ‌ها، عبارت بودند از: "افزایش بیکاری" (فراوانی=۱۷، درصد=۳۸)؛ "عدم استفاده بهینه از ظرفیت‌های موجود" (فراوانی=۱۵، درصد=۳۳) و "رکود اقتصادی" (فراوانی=۱۳، درصد=۲۹). کمترین تکرار مربوط به کد "محدودیت دسترسی به فناوری‌های جدید" (فراوانی=۵، درصد=۱۱) بود.

جدول شماره ۳: توزیع فراوانی کدهای شناسایی شده در زمینه پیامدها

ردیف	کد	فراوانی	درصد
۱	افزایش بیکاری	۱۷	۳۸
۲	بی‌ثباتی	۹	۲۰
۳	رکود اقتصادی	۱۳	۲۹
۴	کاهش رفاه مردم	۱۰	۲۲
۵	محدود شدن دامنه فعالیت‌های اقتصادی	۱۲	۲۷
۶	عدم استفاده بهینه از ظرفیت‌های موجود	۱۵	۳۳
۷	محدودیت دسترسی به فناوری‌های جدید	۵	۱۱
۸	نبود رضایت سرمایه‌گذاران در بازار	۹	۲۰

راهکارهای ارائه‌شده برای بهبود فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری استان یزد

کدهای شناسایی‌شده در زمینه راهکارهای بهبود فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد طبق نظر پاسخگویان در جدول شماره (۴) ارائه شده است. این راهکارها عبارت‌اند از: کاهش ریسک سرمایه‌گذاری‌ها، امنیت حقوق مالکیت افراد، فراهم کردن زیرساخت‌های لازم (راه، برق، فناوری

اطلاعات و ارتباطات و... در استان، ایجاد اعتماد در سرمایه‌گذاران، تشویق به سرمایه‌گذاری با راهبردهای مختلف، حمایت از سرمایه‌گذاران از طریق تسهیل در مالیات، بیمه، گمرک و... تسهیل قوانین و مقررات دولتی برای شروع کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری، قرار دادن رویه‌های تعریف‌شده و ساده برای شروع سرمایه‌گذاری و راه‌اندازی کسب‌وکار، مهار تورم توسط دولت، بهبود روابط دیپلماتیک با سایر کشورها، حمایت از صادرات، تسهیل در شرایط کسب مجوزهای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری، معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در استان، حمایت مالی از سرمایه‌گذاری‌ها از طریق اعطای تسهیلات، مشارکت عمومی و... جلوگیری از خروج سرمایه‌داران از استان، ایجاد صندوق‌های خاص سرمایه‌گذاری، طراحی اقدامات تشویقی برای توسعه سرمایه‌گذاری در استان، کنترل فساد، تأکید بر هدایت سرمایه‌گذاری‌ها بر رفع نیازها و اهداف توسعه استان، حمایت از خصوصی‌سازی، ایجاد رقابت و تشویق فضای رقابتی.

مهم‌ترین راهکارهای شناسایی‌شده بر اساس فراوانی و درصد پاسخ‌ها عبارت بودند از: "کاهش ریسک سرمایه‌گذاری‌ها" (فراوانی=۱۵، درصد=۳۳)؛ "امنیت حقوق مالکیت افراد" (فراوانی=۱۲، درصد=۲۷) و "تسهیل در شرایط کسب مجوزهای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری" (فراوانی=۱۱، درصد=۲۴). کمترین تکرار مربوط به کد "جلوگیری از خروج سرمایه‌داران از استان" (فراوانی=۳، درصد=۷) بود.

جدول شماره ۴: توزیع فراوانی کدهای شناسایی شده در زمینه راهکارها

ردیف	کد	فراوانی	درصد
۱	کاهش ریسک سرمایه‌گذاری‌ها	۱۵	۳۳
۲	امنیت حقوق مالکیت افراد	۱۲	۲۷
۳	فراهم کردن زیرساخت‌های لازم (راه، برق، فناوری اطلاعات و ارتباطات و... در استان	۸	۱۸
۴	ایجاد اعتماد در سرمایه‌گذاران	۱۰	۲۲
۵	تشویق به سرمایه‌گذاری با راهبردهای مختلف	۶	۱۳
۶	حمایت از سرمایه‌گذاران از طریق تسهیل در مالیات، بیمه، گمرک و...	۶	۱۳
۷	تسهیل قوانین و مقررات دولتی برای شروع کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری	۱۰	۲۲

ردیف	کد	فراوانی	درصد
۸	قرار دادن رویه‌های تعریف‌شده و ساده برای شروع سرمایه‌گذاری و راه‌اندازی کسب‌وکار	۹	۲۰
۹	مهار تورم توسط دولت	۹	۲۰
۱۰	بهبود روابط دیپلماتیک با سایر کشورها	۹	۲۰
۱۱	حمایت از صادرات	۶	۱۳
۱۲	تسهیل در شرایط کسب مجوزهای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری	۱۱	۲۴
۱۳	معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در استان	۶	۱۳
۱۴	حمایت مالی از سرمایه‌گذاری‌ها از طریق اعطای تسهیلات، مشارکت عمومی و...	۹	۲۰
۱۵	جلوگیری از خروج سرمایه‌داران از استان	۳	۷
۱۶	ایجاد صندوق‌های خاص سرمایه‌گذاری	۴	۹
۱۷	طراحی اقدامات تشویقی برای توسعه سرمایه‌گذاری در استان	۵	۱۱
۱۸	کنترل فساد	۶	۱۳
۱۹	تأکید بر هدایت سرمایه‌گذاری‌ها بر رفع نیازها و اهداف توسعه استان	۹	۲۰
۲۰	حمایت از خصوصی‌سازی	۱۰	۲۲
۲۱	ایجاد رقابت و تشویق فضای رقابتی	۱۰	۲۲

درنهایت به‌منظور درکی جامع از آسیب‌های فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در استان یزد، یافته‌های پژوهش در قالب شکل شماره (۲) ارائه شده است.

شکل (۲) یافته‌های حاصل از واکاوی روند بررسی آسیب‌های فضای کسب‌وکار در صنایع استان یزد

نتیجه‌گیری

مطابق شکل شماره (۲)، که بیانگر مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش در رابطه با بررسی آسیب‌های فضای کسب‌وکار در استان یزد است؛ در حال حاضر آسیب‌ها و مشکلات فراوانی در فضای کسب‌وکار استان یزد وجود دارد که مهم‌ترین این آسیب‌ها عدم امنیت سرمایه‌گذاری، ریسک زیاد سرمایه‌گذاری در صنایع استان، قوانین و مقررات ناکارآمد و بی‌ثباتی فضای کسب‌وکار است. این یافته با نتایج پژوهش‌های همپلوا و پروازنکوا (۲۰۱۴) همخوانی دارد که در تحقیق خود پشتیبانی ضعیف قانونی و ناپایداری (بی‌ثباتی) فضای کسب‌وکار در جمهوری چک را مهم‌ترین آسیب فضای کسب‌وکار در این کشور عنوان کرده‌اند. مطالعات بانک جهانی نیز نشان داد بسیاری از کشورهایی که دارای فضای نامناسب کسب‌وکار هستند، دارای بیشترین حجم قوانین در دنیا می‌باشند؛ اما به دلیل عدم اجرای این قوانین و نبود ضمانت اجرایی برای رعایت عادلانه ضوابط و مقررات، این قوانین نه تنها به قانون‌مداری و حاکمیت قانون کمک نمی‌کند، بلکه موجب فرار بیشتر از قانون می‌شود. مهدوی شهری و همکاران (۱۳۹۲) نیز در پژوهش خود، روند طولانی و زمان‌بر بودن فرایند اخذ مجوزها را از مشکلات اصلی فضای کسب‌وکار در ایران بیان کرده‌اند. در ایران قدرت اقتصادی و سازوکارهای حاکم بر اقتصاد به دلیل نقش بسیار گسترده دولت در اقتصاد غالباً از قدرت سیاسی ناشی می‌شود؛ و بنابراین به شدت تحت تأثیر سیاست‌های دولت است. تغییرات پیش‌بینی نشده مقررات و رقابت غیرعادلانه در برابر افراد و سازمان‌های ذی‌نفوذ سیاسی نیز طبیعتاً افراد را برای سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت دچار نگرانی می‌کند. بروز این ناهنجاری‌ها در استان یزد ناشی از علل و عواملی مانند غیرقابل پیش‌بینی بودن هزینه‌های تولید و سرمایه‌گذاری، ریسک بالای مصادره دارایی‌های خارجی و بوروکراسی شدید و کند بودن روال اداری است؛ که بیشتر ماهیت اداری، مالی و نهادی دارد. فضای دیوان سالارانه و پریپیچ‌وخم قوانین و مقررات و مراحل اجرایی اخذ مجوز آغاز یک فعالیت اقتصادی در کشور هم باعث شده تا به‌رغم اهتمام متولیان اقتصاد کلان در حمایت از بنگاه‌های اقتصادی به طرق مختلف، از جمله افزایش تسهیلات بانکی و کاهش نرخ‌های بهره؛ کمک‌های صورت گرفته به‌جای ارتقای تولید، از طریق نشست در کانال‌های غیر تولیدی، به رشد تقاضا و افزایش سطح عمومی قیمت‌ها منجر شود؛ بنابراین به‌جای افزایش تولید به افزایش قیمت می‌رسیم و هزینه‌های تولید و سرمایه‌گذاری بی‌ثبات و غیرقابل پیش‌بینی می‌شود. همچنان که نگیویمکیو (۲۰۱۳) نیز دسترسی به اعتبار، تأخیر اداری، تجارت غیرقانونی و زیرساخت‌ها را از عوامل مؤثر بر فضای کسب‌وکار در کامرون عنوان کرده است.

یافته‌های پژوهش نشان داد رواج و شیوع و در نتیجه عادی شدن وجود این آسیب‌ها و ناهنجاری‌ها، پیامدها و عوارض نامطلوبی از جمله افزایش نرخ بیکاری و رکود اقتصادی و عدم استفاده بهینه از ظرفیت‌های موجود را در استان یزد در پی دارد. این یافته منطبق بر نتایج پژوهش‌های مختاری هشی و همکاران (۱۳۹۵) است که پیامدهای بهبود فضای کسب‌وکار را اشتغال، بهبود شرایط اقتصادی و کاهش مهاجرت بیان کرده‌اند. همان‌طور که قبلاً هم ذکر گردید، کشورهایی که بالاترین رتبه‌ها را از نظر مطلوبیت فضای کسب‌وکار دارند، از نظر شاخص‌های توسعه‌ای نیز وضعیت مطلوبی دارند و دارای کمترین نرخ بیکاری، توزیع عادلانه درآمد و نرخ تورم بسیار کم هستند و بسیاری دیگر از شاخص‌های اقتصادی آنان نیز مطلوب است. نرخ بالای بیکاری از مشکلات جدی کشور است و در سال‌های اخیر این نرخ در استان‌های کشور افزایش داشته است که طبق نتایج مطالعه بانک جهانی، یکی از دلایل بیکاری بلندمدت در ایران، نامساعد بودن فضای کسب‌وکار است.

در پاسخ به این آسیب‌ها و مشکلات، لازم است راهکارهای پیشگیری و مقابله در پیش گرفته شود تا با کاهش ریسک سرمایه‌گذاری در فضای کسب‌وکار، امنیت حقوق مالکیت افراد تأمین شود و شرایط کسب مجوز کسب‌وکار در صنایع استان یزد تسهیل گردد و در نتیجه فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در این استان بهبود یابد. با رفع موانع تولید و سرمایه‌گذاری (از طریق ساماندهی فضای کسب‌وکار در استان یزد)، کاهش ریسک سرمایه‌گذاری از طریق فراهم نمودن امنیت اقتصادی و سیاسی و ایجاد هماهنگی بین نظام آموزشی و نیازهای بازار کار، وضعیت بازار کار و اشتغال را می‌توان ساماندهی کرد و بهبود بخشید. افزایش امنیت سرمایه‌گذاری برای تولید، تشویق صاحبان سرمایه برای آغاز فعالیت‌های اقتصادی و به دنبال آن افزایش اشتغال باید در کالبد فضای کسب‌وکار استان دمیده شود. از طرفی یکی از ارکان مهم توانمندسازی در بخش خصوصی، ساده‌سازی و پالایش قوانین و مقررات در جهت بهبود فضای کسب‌وکار است. مطالعه احمدی (۱۳۸۷) نشان داده است که شروع یک کسب‌وکار جدید در ایران طی ۸ مرحله و حدود ۴۷ روز به طول می‌انجامد؛ در حالی که مراحل موردنظر، در استرالیا مجموعاً دو مرحله است که به دو روز زمان نیاز دارد و شاخص‌های مزبور در عربستان در هفت مرحله و طی ۱۶ روز انجام می‌شود. لذا بازنگری قواعد اعم از قوانین، مقررات، دستورالعمل‌ها، آیین‌نامه‌ها و رویه‌های کاری از ضرورت‌های مهم بهبود فضای کسب‌وکار محسوب می‌شود. مطالعات ابراهیم حیدر (۲۰۱۲)، مختاری هشی و همکاران (۱۳۹۵)، حکمتی فرید و همکاران (۱۳۹۵) و دهقان شبانی و آفرینش فر (۱۳۹۴) نیز تأیید می‌کنند که بهبود فضای کسب‌وکار در ارتقای شرایط اقتصادی تأثیر

مثبتی دارد. با بهبود شاخص‌های فضای کسب‌وکار و ایجاد فعالیت‌های جدید اقتصادی، علاوه بر رشد اقتصادی و افزایش تولید ملی، افزایش درآمد شهروندان و کاهش فقر در کشورها اتفاق می‌افتد؛ بنابراین بهبود فضای کسب‌وکار به‌عنوان پیش‌نیاز آغاز فرایند توسعه و در ادامه تقویت‌کننده مسیر طی شده در روند نیل به توسعه، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. شکل ذیل، نتایج نهایی واکوی آسیب‌های فضای کسب‌وکار در استان یزد را که بیانگر سه اولویت اول در رابطه با مهم‌ترین آسیب‌ها، علل، پیامدها و راهکارهای استخراج‌شده از نتایج پژوهش است، نشان می‌دهد.

شکل (۳) اولویت‌بندی نتایج واکوی آسیب‌های فضای کسب‌وکار در استان یزد، علل، پیامدها و راهکارهای آن

منابع

- احمدی، سید وحید. (۱۳۸۷). بررسی مقایسه‌ای شاخص‌های فضای کسب‌وکار در ایران و جهان. مجموعه پژوهش‌های اقتصادی. بانک مرکز جمهوری اسلامی ایران.
- ایمان، محمدتقی؛ نوشادی، محمودرضا. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کیفی. فصلنامه پژوهش. ۳(۲): ۱۵-۴۴.
- پاسبان، محمد؛ آذرکسب، اصغر و علی محمدی اصل، ابراهیم. (۱۳۹۳). بررسی وضعیت فضای کسب‌وکار در استان آذربایجان شرقی و راهکارهای ارتقای آن. مدیریت بهره‌وری. ۸(۲۹): ۱۶۲-۱۴۳.
- پایتختی اسکویی، سید علی و طبقچی اکبری، لاله. (۱۳۹۵). نقش زنان در بهبود فضای کسب‌وکار مطالعه موردی: ایران و کشورهای منتخب در حال توسعه. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان. ۴(۱۵): ۱۰۷-۸۳.
- تفضلی، ف. (۱۳۸۶). راز سرمایه دستو (نسخه چاپ سوم). تهران: نشر نی.
- حکمتی فرید، صمد؛ محمدزاده، یوسف و خزالی، دیمین. (۱۳۹۵). اثر بهبود فضای کسب‌وکار و رعایت حقوق مالکیت فکری بر رشد اقتصادی کشورهای با درآمد متوسط به بالا. فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی. ۶(۲۲): ۱۳۰-۱۱۹.

- دهقان شبانی، زهرا و افرینش فر، سعیده. (۱۳۹۴). تحلیل تاثیر فضای کسب و کار بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی در ایران و چند کشور منتخب. *فصلنامه پژوهش های اقتصادی ایران*. ۲۰ (۶۲): ۱-۳۰.
- شریفزاده، م.ش، عبدالله زاده، غ.ح. و عربیون، ا. (۱۳۹۳). آسیب شناسی اخلاقی کارآفرینی و توسعه کسب و کار: رویکردی پدیدارشناسانه. *توسعه کارآفرینی*، ۷(۴): ۶۱۱-۵۸۹.
- شهنازی، ر.ا. و دهقان باشی، ز. (۱۳۹۰). بررسی تاثیر فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب. *فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی*، ۴۲، ۱۶۱-۱۸۵.
- شیرکوند، سعید (۱۳۹۰). بررسی عوامل موثر بر سنجش و بهبود فضای کسب و کار در ایران. مرکز مطالعات و بررسی های اقتصادی اتاق بازرگانی و صنایع معادن تهران.
- عبدالهی، فرشته؛ مهربانی، فاطمه و بصیرت، مهدی. (۱۳۹۲). مقایسه اثر شاخص های فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی در بین ایران و کشورهای عضو سازمان توسعه و همکاری های اقتصادی. اولین همایش الکترونیکی ملی چشم انداز اقتصاد ایران با رویکرد حمایت از تولید ملی، ۲۸ آذرماه، ۲۰-۱.
- علوی منش، س.م. (۱۳۸۸). بررسی چالش های فضای کسب و کار. تهران: دفتر مطالعات اقتصادی (گروه بازرگانی).
- فیض پور، محمدعلی؛ امامی میبدی، مهدی؛ رادمنش، سعیده و احمدی، زهره (۱۳۹۰). مالیات و جایگاه آن در فضای کسب و کار ایران: مطالعه دیدگاه کارشناسان صنعتی، صنعتگران و متولیان بخش صنعت استان یزد با استفاده از روش AHP. *پژوهشنامه مالیات*. ۱۰(۵۸): ۱۶۹-۱۸۸.
- مختاری هشی، حسین؛ ناصرالاسلامی، گلناز و مرادی، امین. (۱۳۹۵). نقش بهبود فضای کسب و کار در کشور در ساماندهی شهر تهران. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*. ۳۱(۴): ۸۷-۷۴.
- مقدم، و. و واعظ، م. و اکبری، ن. (۱۳۹۱). ارزیابی میزان انطباق مطالعات اقتصاد کلان ایران با اولویت های پژوهشی اقتصاد ایران به روش تحلیل محتوا. *فصلنامه راهبرد اقتصادی*. ۱۱(۱): ۶۹-۴۷.
- مکیان، سید نظام الدین؛ امامی میبدی، مهدی؛ عشرتی، سمانه و احمدی، زهره. (۱۳۹۲). فضای کسب و کار، راهبرد رشد؛ مقایسه کشورهای اسلامی منطقه منا و سازمان توسعه و همکاری های اقتصادی. *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش های رشد و توسعه اقتصادی*. ۳(۱۱): ۸۴-۷۶.
- مهدوی شهری، زهرا السادات؛ کریمی، عباس و توکلی گلپایگانی، علی (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل دومین شاخص تسهیل فضای کسب و کار ایران بر اساس گزارش های بانک جهانی (۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳). *فصلنامه مهارت آموزی*.
- مهربانی، فاطمه، عبداللهی، فرشته و بصیرت، مهدی (۱۳۹۵). اثر فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی ایران، کشورهای MENA و OECD با استفاده از روش گشتاور تعمیم یافته. *فصلنامه سیاست های راهبردی و*

کلان، ۴(۱۳): ۶۵-۹۶.

- میدری، ا؛ نصیری اقدم، ع؛ و مرتضوی فر، ز. (۱۳۹۲). ارزیابی موانع انجام دادن کسب‌وکار در استان زنجان. *تحقیقات اقتصادی*. ۴۸ (۳): ۱۴۷-۱۲۹.
- A World Bank Group Flagship Report. (2017). *Doing Business 2017: Equal Opportunity for All*. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-0948-4.
- Buckley, C. A. and Waring, M. J. (2013). Using diagrams to support the research process: examples from grounded theory. *Qualitative Research*, 13(2): 148-172.
- Corcoran, A., & Guillaenders, R. (2015). Foreign Direct Investment and the Ease of Doing Business. *Review of World Economics*, 151 (1), 126-103.
- Djankov, S., Mc Liesh, C., & Rammalho, R. (2006). Regulation and growth. *Economic Letters*, 92 (3), 395-401.
- Given, L. M. (2008). *The SAGE encyclopedia of qualitative research method*. London, Sage Publications.
- Hamplová, E. & Provazníková, K. (2014). Assessment of the Business Environment Competitiveness in the Czech Republic and EU. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 109 (2014) 1225 – 1229.
- Ibrahim Heidar, J. (2012). The Impact of Business Regulatory Reforms on Economic Growth. *Japanese International Economies*. 26: 285-307.
- Nguimkeu, P. E. (2013) Business Environment and Firm performance: The Case of Retailing Firms in Cameroon. Andrew Young School of Policy Studies - Georgia State University, 14 Marietta Street NW, Atlanta, GA 30303, USA. www.gsu.edu/~econpn/Pierre_Nguimkeu/RESEARCH_files/bizclimate.pdf
- Svobodova, L. & Hedvicakova, M. (2015). Doing Business in the Countries of Visegrad Group. *Procedia Economics and Finance*. 34: 453-460.
- Thurmond, V. A. (2001). The point of triangulation. *Journal of Nursing Scholarship*, Third quarter 2001, p. 253-258.